
BÁLINT ÁGNES: PSZICHOBIOGRÁFIA ÉS IRODALOM PÉCS: KRONOSZ KIADÓ, 2014

A pécsi Bálint Ágnes több mint egy évtizede foglalkozik pszichobiográfiai kutatással. Kevesen ásták bele magukat olyan mélyen Németh László „lélektörténetébe”, mint ő; 2005-ös doktori disszertációja óta immár másodszorra szentel neki csaknem egy teljes könyvet. Vajon honnan ez az állhatatos elköteleződés a 20. század nagy magyar regényírója mellett? Óhatatlanul a pszichobiográfia genealógiájában fontos szerepet betöltő Henry Murray jut az eszünkbe, aki harmincévesen szállt hajóra – Christiana Morgan iránti szerelmétől úzve –, hogy felkeresse Európában Carl Gustav Jungot. A hosszú hajóút alatt Murray Herman Melville „Moby Dick”-jét tanulmányozta, és annyira beleszeretett, hogy egész további életében dolgozott Melville pszichobiográfiáján. (Ami néhány részletől eltekintve végül sohasem jelent meg.) És nem mellesleg biológusból az egyik legnagyobb amerikai személyiségpszichológussá vált.

Bálint Ágnes 2012-ben jelentette meg első könyvét, a *Télemakhosz bolyongásai*-t (Bálint, 2012), amely a pszichológus éleslátásával követi nyomon Németh László sorsát és télemakhoszi apakeresését a családi örökségtől a Babits-epizódig. (Ez utóbbi témának ez elmélyítését és továbbgondolását tartalmazza folyóiratunk jelen számában közölt tanulmánya.) A szerző megközelítése ebben az első kötetben eriksoni, több szempontból is. Egyrészt a pszichobiográfia módszerét a pszichohistória részeként értelmezi, másrészt végigköveti Németh László életútját a születéstől az identitásformáló ifjúkorig – akárcsak a nagy dán előd Luthert a maga könyvében. Ennek a hasonlóságnak a fő oka elsősorban Bálint Ágnes akkori elméleti orientációjában kereshető. Ha ugyanis végigböngésszük a „Télemakhosz” bibliográfiáját, akkor a pszichobiográfia nagy formátumú szerzőinek írásai közül Erikson Lutherje mellett egyedül W. M. Runyan magyarul 1998-ban megjelent könyvrészletét (Runyan, 1998) találjuk meg. (Freud műfajteremtő Leonardo-esszéjére sem történik utalás.) Runyan e könyve 1984-es, vagyis a modern pszichobiográfiai „mozgalom” hajnalán született, amikor a manapság használt koncepciók java még ismeretlen volt. A pszichobiográfia és a pszichohistória viszonya ugyancsak komplikált, talán komplexebb is annál, ahogy a szerző felvázolja. Freud „Leonardo”-jától egészen az 1950-es évekig a pszichobiográfia javarészt a személyiség- és klinikai pszichológiai esettanulmányokkal mutatott

rokonságot, azzal a különbséggel, hogy a pszichobiográfus értelmezéseinek és rekonstrukcióinak nyersanyagát nem élő személyekkel folytatott terápia nyomán szerezte be, hanem leginkább nyilvános, írott dokumentumok és műalkotások alapján dolgozott.

Erikson 1950-ben megjelent *Gyermekkor és társadalom* című könyve¹ azonban új dimenziók megnyílásához vezetett. Ebben a munkájában ugyanis Erikson Hitler és Gorkij életének lélektani elemzése nyomán tudományos igényű kijelentéseket fogalmazott meg a vizsgált egyéneket körbevevő történelmi realitást meghatározó pszichológiai klímáról (Erikson, 2002). Ezt fejlesztette tovább Lutherről szóló 1958-as, majd a Gandhiról írt 1969-es kötetében. Innentől számítható a pszichohistóriai paradigma kibontakozása, amely azonban többek között Lloyd de Mause munkássága nyomán (akit Bálint Ágnes új könyvében bőségesen idéz) erősen vitatott megközelítéssé vált. A kritikusok legfőbb támadási pontja a pszichológus vagy pszichiáter szerzők történész képzettségének hiánya, illetve a pszichológiai, pszichoanalitikus koncepciók indokolatlan kiterjesztése népcsoportokra, történelmi jelenségekre (pl. háborúk), korszakokra. A kritikákra már Erikson maga is válaszolt a Gandhi-könyvhöz írt módszertani cikkében. (Erikson, 1968). Ebben – többek közt – arra hívja fel a figyelmet, hogy a történészek is használnak történelmi alakok életútjának és politikai magatartásának elemzésekor pszichológiai elméleteket, ezek azonban – mai szóhasználatunkkal élve – implicit vagy burkolt személyiség-elméletek, amelyek tág teret adnak az önkényes, tendenciózus magyarázatoknak és a történész projekcióinak. A pszichológus vagy a pszichoanalitikus nemhogy hátrányban, hanem inkább előnyben van a történésszel szemben, amikor történelmi személyek motivációját magyarázza, hiszen kevesebb az önismereti vakfoltja, és szisztematikus személyiségelméleteket alkalmaz az értelmezés során. Ennek ellenére a pszichohistória nem került bele az egyetemi oktatás rendszerébe, a mai pszichobiográfiai kutatásokat integráló, William Todd Schultz szerkesztette *Handbook of Psychobiography* (2005) pedig egy árva szóval sem említi a pszichohistóriát. Valószínűleg nem tudatlanságból.

A *Pszichobiográfia és irodalom* című új Bálint Ágnes kötet számos ponton eltér két évvel ezelőtti elődjétől, annak ellenére, hogy a könyvek szerkesztési elve hasonló. Az első negyven oldal a módszertanról szól, aminek terjedelme több mint kétszer akkora, mint az előző könyv metodológiai része. A pszichobiográfiát továbbra is következetesen a pszichohistória „speciális ágának” tekinti, azonban immár jelentős mennyiségben idézi a kortárs pszichobiográfia nagy alakjait, Alan C. Elmset, Irving Alexandert, William Runyant, W. T. Schultzot. A pszichobiográfia műfaját boncolgatva részletesen kitér az elemzések forrására, eszköztárára, sőt a pszichobiográfusok kompetenciájának kérdéseire is. A második fejezet („Pszichobiográfia és irodalomtanítás”, 41-60.) igen eredeti módon azt a kérdést feszegeti, hogy mi-

lyen szerepe lehet a szerzők életrajzának a középiskolai irodalomtanításban, hol található egy egészséges egyensúly az életmű alakulásának túlszichologizálása és a szerző személyes érintettségének jelentőségét tagadó anti-intencionalista felfogás között. Bálint Ágnes jogosan vallja azt a felfogást, hogy a szerzői életrajz fontos és integráns eleme a művek és az életmű megismerésének, és az irodalomtatásban a bevett (és sokszor semmitmondó) írói életrajzok helyett pszichobiográfiákat kellene alkalmazni. A felvetés indokolt, hiszen a tankönyvírók – a történészekhez hasonlóan – az életpálya felvázolásakor óhatatlanul alkalmaznak implicit személyiségpszichológiai vagy akár narratív pszichológiai előfeltevéseket. Állítását alátámasztandó Bálint Ágnes tíz irodalomtankönyvet vizsgál ebből a szempontból, Ady, Babits, Juhász Gyula és József Attila életrajzain keresztül. A kutatás fontos eredménye, hogy nemcsak az egyes tankönyvszerzők különböznek egymástól abban, hogy mennyire részletes, pszichológiailag hiteles képet festenek irodalmunk nagyjairól, hanem az is eltérő, hogy az egyes szerzők „lélekrajzána” bemutatását mennyire tartják fontosnak a tankönyvek összeállítói. Meglepő tény, hogy míg Ady és József Attila esetében a lélektani motívumokat általában jelentősnek tartják és kiemelik, addig Babits és Juhász Gyula esetében ezt kevésbé vélik relevánsnak. Nyilván ezt erőteljesen befolyásolja az adott író életművének hatástörténete, vagyis az, hogy az elmúlt száz év során kialakuló hagyomány mit emelt be az illetőre vonatkozó kánonba.

Míg a pszichobiográfiának tagadhatatlanul kiemelkedő szerepe van az alkotó személyének és az alkotási folyamatnak a megértésében, a létrejött művek értelmezése már bonyolultabb kérdés. Fathali Moghaddam (2004) ezért is dolgozott ki egy elméleti modellt az irodalom és a pszichológia viszonyának tisztázása érdekében. Három alapkategóriája: pszichológia az irodalomban, a pszichológia és az irodalom kapcsolata és a pszichológia vs. irodalom kérdése. Esetünkben a második kategória a meghatározó, melynek alcsoportjai: az irodalom mint független változó a pszichológiai kutatásban (pl. „Miért lett Goethe Werther-jének hatására sok fiatal öngyilkos a saját korában?”), az irodalom mint függő változó a pszichológiai kutatásban („Hogyan hatott a szerző személye és a társadalmi-történeti kontextus a mű megszületésére?”), végül a pszichológiai műértelmezés. A pszichobiográfia alkalmazása szempontjából a második és a harmadik alkategória közti különbségtétel a fontos. Az irodalom, mint függő változó vizsgálata esetén a pszichobiográfiai alkalmazása úgyszólván kikerülhetetlen, amikor azonban a műértelmezésre kerül sor, a pszichológiai szemléletű interpretáció nem szükségszerűen pszichobiográfiai kiindulású. A szereplők cselekedeteinek, választásainak, motívumainak értelmezésekor ugyanis nem szükséges minden esetben a szerző személyére és életére vonatkozó ismereteinkre fókuszálni. Flaubert („Bovaryné én vagyok”) ugyan feljogosít bennünket arra, hogy feltárjuk a regény személyes forrásait, de a műértelmezés ettől függetlenül is elvégezhető. Olyan jelentős pszicho-

lógusok vallották azt, hogy a művek pszichológiai jelentésélt magából a szövegből kell kihámozni, mint Vigotszkij vagy Mérei Ferenc.

Bálint Ágnes könyve második felében („Adalékok Németh László pszichobiográfiájához”) szakít az előző könyvet domináló eriksoni „lifespan”-jellegű megközelítéssel. Pedig akár folytathatná is azt; hiszen nyilván fel lehetne vázolni egy nagyívű narratívumot Németh László élete második felének fontos állomásairól is. Mostani kötetében azonban inkább a kortárs pszichobiográfia perspektívája érvényesül, amely az egész élettörténet értelmezése helyett inkább körülhatárolható eseményekre, motívumokra, „talányok” megfejtésére koncentrál. Ennek nyomán olvashatunk a pályakezdő írónak a Nyugat megnyert és elbukott novellapályázataival kapcsolatos kálváriájáról, a pszichoanalízissel való ambivalens kapcsolatáról, a létre nem jött Szondi-találkozásról, az „Ember és szerep” című önéletrajz megszületésének személyes vonatkozásairól. Mindegyik elemzés értő, mélyenszántó, nagy tárgyismeretről tanúskodó, izgalmas olvasmány. Külön színfolt az utolsó fejezet, egy párhuzamos vagy „multiple case” pszichobiográfia a Szibériában együtt raboskodó apáról, Németh Józsefről és Rákosi Mátyásról. A drámai történet rendkívül fontos adalék Németh László életének egyik központi metaforájához, a „Télemakhosz”-szerephez, az apa utáni sóvárgás, majd a súlyos csalódás traumájához, ami végül az „Irgalom” megszületéséhez vezetett. (Íme „az irodalom mint függő változó” jellegű kutatás tiszta példája.)

Némileg ellentmondásosnak érzem azonban „Az identitás-problematika Németh László regényeiben” című fejezet beiktatását (112-153.), mivel ez a könyv többi részével szemben a pszichológiai szemléletű műértelmezés kategóriájába sorolható, így nehezen sorolható be műfajilag az „Adalékok Németh László pszichobiográfiája” című második főrészbe. Pedig akár integráns a részét is képezhetné, hiszen a pszichoanalízisről szóló fejezetben Bálint Ágnes használja Rom Harré „identitás-projekt” elméletét, és – fenntartásokkal ugyan – az író identitás-projektjeiként értelmezi az *Emberi színjáték* szereplőit. Ugyan a *Gyász*, az *Iszony* és az *Égető Eszter* is identitás-regényként értelmeződik, de nem az írói azonosságtudat szemszögéből, mint identitásprojekt, hanem ahogyan a szereplők magatartása a breakwelli fenyegetett identitás megvédésének stratégiáit tükrözi. Az elemzés létjogosultsága nem megkérdőjelezhető, csak kevésbé illeszthető az író pszichobiográfiájának keretei közé és a könyv koncepciójának egészébe.

Összességében azonban elmondható, hogy a *Pszichobiográfia és irodalom* megírásával Bálint Ágnes újabb értékes könyvet tett le a hazai művészetpszichológiai kutatás asztalára. Amellett, hogy tovább gazdagította Németh László életének és életművének pszichológiai szemléletű értelmezését, felhívta a figyelmet egy igen jelentős gyakorlati kérdésre is: az írói életrajzok szerepére az irodalomtanításban. Ennek a kérdésnek a megválaszolása minden bizonnyal hozzájárul majd ahhoz, hogy a pszichobiográfia mint módszer elnyerje méltó helyét a hazai kvalitatív

pszichológiai és szellemtudományos kutatásban, valamint a középiskolai és egyetemi oktatásban.

Kőváry Zoltán

FELHASZNÁLT IRODALOM

Bálint, Á (2012). *Télemakhosz bolyongásai. Németh László pszichobiográfiája*. Pécs: Kronosz Kiadó.

Erikson, E.H. (2002): *Gyermekkor és társadalom*. Budapest: Osiris, 2002.

Erikson, E.H. (1968). On the nature of psychohistorical evidence. In search of Gandhi. *Daedalus*, Vol. 97, No. 3, 695-730.

Fathali Moghaddam: From „psychology in literature” to „psychology is literature”: an exploration of boundaries and relationships. *Theory Psychology*, 2004;14; 505-525.

Runyan, W. M. (1998). Vita a pszichobiográfiáról. In: Hunyady György (szerk.): *Történeti és politikai pszichológia*. Budapest: Osiris, 1998. 305-339.

Schultz, W.T. (szerk.): *Handbook of Psychobiography*. New York: Oxford UP, 2005.